

EKOLOGIYALÍQ BILIM HÁM MÁDENIYATTÍ QÁLIPLESTIRIWDÍN ÓZGESHELIKLERI

Tólegenova Nargiza Kurbanbaevna

Anotatsiya

Maqalada ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriw mashqalası boyınsha alımlardıń pikirleri, kóz-qarasları keltirilip ótilgen. Tábiyattı qorgaw hám oǵan zıyan jetkizbew haqqında usınıslar keltirilgen. Insan- tábiyattıń ajralmas bólegi ekenligi haqqında anıq jetkizip berilgen. Ayrım ekologiyalıq mashqalalarga toqtalıp ótilgen, ekologiyalıq bilim túsiniǵı keńnen jarıtılıp berilgen.

Gilt sózler: Ekologiyalıq mádeniyat, ekologiyalıq bilim, Tábiyat hám insan, óndiris, qorshaǵan ortalıq.

Kirisiw . Hár bir xalıqtıń tábiyattı paydalanıwda, onı qorgawda ásirler boyı qalıplesken ózinshelik dástúrleri, isenimleri, úrp-ádetleri bolatuǵınlıǵı belgili. Bul ákeniń qanı menen, ananıń súti menen áwladtan-áwladqa úzliksiz ótip otiratuǵın bahalı qásiyet. «Adam –tábiyattıń ajralmas bólegi» demekshi, musulman xalıqlarınıń dástúrinde «Jer-Ana» degen egiz túsiniq qalıplesken. Jerdi óz anasınday kóriw, al anasın kúndey qasterlew – milliyligimizdın isenimine áyyemnen kirgen dástúr. Sebebi, xalqımızda «Ana Watan» degen bir awız sóz arqalı babalarımız tuwǵan jerge, tábiyatqa degen jıllı muxabbatın, húrmetin bildirgen. «Adam –tábiyattıń ajralmas bólegi» demekshi, musulman xalıqlarınıń dástúrinde «Jer-Ana» degen egiz túsiniq qalıplesken. Jerdi óz anasınday kóriw, al anasın kúndey qasterlew – milliyligimizdın isenimine áyyemnen kirgen dástúr. Sebebi, xalqımızda «Ana Watan» degen bir awız sóz arqalı babalarımız tuwǵan jerge, tábiyatqa degen jıllı muxabbatın, húrmetin bildirgen. Biraqta dúnyadaǵı

shiyinlenisken ekologiyalıq máseleler adamdardıń tirishilik ortalıǵına degen kózqarasın bir qansha ózgertip jiberdi.

Tiykargı bólim. Tezlik penen rawajlanıp atırǵan zamanda jańa innovaciyalıq texnologiyalar, jańa jámiyetlik institutlar, óndiris orınları payda boldı. Bul faktordı adamlardıń turmıs keshiriw jaǵdayınıń transformaciyaǵa ushırawı menen, sáykes talap dárejesiniń artıwı menen baylanıstırıwǵa boladı. Keleshekte adamlar ekologiyalıq apatshılıqtan qalay qutılıwdı emes, kerisinshe onıń ekologiyalıq-mádeniy áqıbetlerin qalayınsha jeńilletiwge boladı degen sorawlardıń jawabın izley basladı.

Jergilikli ekologiyalıq máseleler – jasawshılardıń tirishilik etiw dástúrinin ózgesheliklerine baylanıslı payda boladı. Demek jergilikli qorshaǵan ortanıń jaǵdayı, ózgesheligi, tábiyat nızamlıqları menen qubılısları ásirler boyı sol aymaqta jasaytuǵın adamlarǵa ǵana anıq túsiniqli. Olardıń tirishilik etiw nızamı, dástúri, isenimleri sol aymaqtıń tábiyiy, geografiyalıq ózgesheligi tiykarında qalıpleseıdi. Sonlıqtan ekologiyalıq bilim menen mádeniyattı qalıplestiriwde hár millettin etnoekologiyalıq ózgeshelikleri esapqa alınıwı kerek. Ekologiyalıq bilim shaxs penen, onıń hár qıylı minez qulqı hám qásiyetleri menen organikalaq baylanista boladı. İlimiy ádebiyatlarda «ekologiyalıq mádeniyat» túsinigine kóplegen túsiniq, anıqlamalar berilgen. E.V.Girusovtıń pikirinshe, ekologiyalıq mádeniyat-jámiyettin materiallıq hám ruwxıy bahalılıqlardıń birligi, sonday-aq, tábiyiy ortanı saqlawǵa baǵdarlangan háreketlerdin birligi.[1] Solay etip, mádeniyattin mánisin insannın ózinshelik materiallıq hám ruwxıy talapqa jeteleytuǵın iskerlikke baylanıslı payda bolatuǵın ónim dewge de boladı. Ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriw mashqalası boyınsha alıs hám jaqın shet ellik alımlardıń qırıqtan aslam miynetlerinde qarastırılǵanda onıń quramalı hám hár qıylı ekenligine isenimimiz arttı.

Alımlardıń pedagogikalıq oy-pikirleri boyınsha, «ekologiyalıq mádeniyat» - ulıwma dúnya júzlik mádeniy rawajlanıwınıń quramlıq bólimi hám reti kelgende keleshekte insaniyattin rawajlanıwına tásir etetuǵın ómirdegi barlıq ulıwma áhmiyetli ekologiyalıq mashqalalar menen sıpatlanadı. Bul anıqlamada ózgeshe

názer awdaratuğın jaǵday—«ekologiyalıq mádeniyattıń» jeke milliy yamasa milletler aralıq dárejede emes, pútkil dúnya júzlik sheńberdegi insaniyatqa tásir qılatuğın mashqalalar qatarında sıpatlanıwında bolıp tabıladı.[3] Solay etip, jeke shaxstıń ekologiyalıq mádeniyatın qalıplestiriwde insan menen tábiyattıń ekologiyalıq baylanısın eki jolı kórinedi, olardıń fiziologiyalıq hám psixologiyalıq baylanısı insan densawlıǵına tásir etedi. Bul baylanıstıń buzılıwı sońınan fiziologiyalıq hám psixologiyalıq ádetleriniń teń salmaqlılıq bioritmlik óz ara qatnaslardıń buzılıwına ákelip soǵadı da, usınnan insan menen tábiyattıń óz ara baylanısı buzıladı. Olardıń qaytadan dúziliwi tábiyattıń bir tegis kórinisin qálpına keltiredi, psixikalıq hám fiziologiyalıq sistemaǵa ákeledi. Ruwxıy adamgershilik—estetikalıq baylanıslar insannıń ruwxıy dúnyasına tásir etedi.

Ekologiyalıq bilim beriw Ózbekstan Respublikasınıń ǵárezsizliginiń dáslepki jıllarında ulıwma bilim beretuğın mekteptiń ekologiyalıq bilim beriwge baylanıslı is-háreket baǵdarlaması menen kontsepsiyasında anıqlanǵan.[2] Ekologiyalıq bilim beriw dep jeke insannıń ilimiy bilimler dizimi menen ámeliy iskerligin, ózin-ózi uslaw, xızmet etiwge baylanıslı baǵdar alatuğın iserliklerin, qorshaǵan sotsiallıq-tábiyiy ortalıqqa juwapkershilikti qalıplestiretuğın bilim menen tárbiya beriw, rawajlanıwdıń úzliksiz processı dep kórsetilgen. Dúnyalıq ekologiyalıq jaǵdaylardıń máselelerine arnalǵan izertlewlerde házirgi zamanǵı jámiyet penen tábiyattıń óz ara qatnasıǵınıń ózgesheligine tómendegiler kiredi:

- antropogenli tásir etiw ornı bolıp jer sharınıń barlıq salası-qattı, gazlı, suw, biotoplıq, kosmoslıq salaları esaplanadı;
- ekologiyalıq qarama-qarama qarsılıqlar barlıq jer sharın qamtıydı;
- insaniyattıń háreketi dúnyalıq kólemdegi kóplegen tábiyattıń teń salmaqlılıǵına tásir etedi.

Usınnan kelip shıǵıp Watan, tuwǵan jer tábiyatın qorǵaytın tárbiyalı, tártipli, mádeniyatlı shaxstı rawajlandırıp, qalıplestiriw wazıypası alǵa qoyıldı. Ekologiyalıq máselelerdi sheshiwde bilim jetkiliksiz, sonlıqtan da jeke shaxsta insan menen tábiyattıń sáykesli qarım-qatınasın támiyinleytuğın ekologiyalıq

mádeniyat bilimdi belsendilikke, aniq iskerlikke baǵdarlaytuǵın qural xızmetin atqaradı.

Usıǵan baylanıslı XX-ásirdiń ekinshi yarımında ekologiyalıq mádeniyatqa tárbiyalawdıń oǵada zárúr ekenligi belgili boldı. Ol bir jaǵınan orta mekteplerde ekologiyalıq bilimniń engiziliwine, al, ekinshi jaǵınan ekologiyalıq keskinlesiwdiń tereńlesip qorshaǵan ortalıqtaǵı teń salmaqlıqtıń buzılıwına baylanıslı boladı. Ekologiyalıq bilim- tábiyiy qorshaǵan ortalıq penen qarım-qatnastaǵı insan tirshiliginiń miyrası bolıp qalatuǵın taza turmıs qálpine, turaqlı sotsiallıq, ekonomikalıq rawajlanıwına, eldiń hám hár bir insannıń ekologiyalıq bilimi menen tárbiyası dárejesine baylanıslı qáliplesedi.

Ekologiyalıq bilim - hárbir jámiyetdeǵı ulıwma mádeniyattıń eń áhmiyetli elementteriniń biri bolıp tabıladı, sebebi sociallıq is-háreket turaqlı qorshaǵan ortanıń turmıs keshiriw talapları menen baylanıstı boladı. Yaǵnıy ekologiyalıq mádeniyat sociallıq fenomen retinde jámiyet hám tábiyattıń óz ara qarım – qatnasın retlew zárúrligin keltirip shıǵaradı. Ekologiyalıq bilim túsinigine berilgen anıqlamalardı túsiniwde olardıń mazmunı menen baslı ideyalarına qaray birneshe baǵıtta qarastırılǵanlıǵın kórsetedi: ekologiyalıq mádeniyat– ulıwma mádeniyatlıqtıń bir bólimi; ekologiyalıq mádeniyat insannıń tábiyat penen qarım–qatnasları haqqındaǵı qáliplesken dúnyatanıwı, isenimi, túsinikleri, bilimi, iskerligi, bahalıq baǵdar dizimi; ekologiyalıq mádeniyatqa–insannıń ómirlik belsendiligi; ekologiyalıq mádeniyat insannıń tábiyattı teoriyalıq, materiallıq-praktikalıq, ruwxıy baylıqtı iyelewi hám jańartıwdaǵı mazmunlı kúsh-quwatınıń ólshemi, iskerliginiń jıyındısı; ekologiyalıq bilim –insannıń tábiyat penen ǵana emes, sotsiallıq– tariyxıy ortalıq penen, biosfera menen óz ara háreketlesiwi bolıp tabıladı.

Juwmaqlawshı bólim Demek, ekologiyalıq bilim ekologiyanı tanıp-biliwi, minez-qulıq, júristurıs sıpatı negizinde tábiyatqa súyispenshilik penen qarap, saqlay biliw degendi túsindiredi dewge de boladı.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. Беркунова Л.А. Экологическая культура в аспекте становления ценностей современного общества. Дис. М. 2004 – с. 4.
2. Gayrova R.T. J.Abdiramanov.Innovatsion texnologiya: Zamonaviy geografiya O'zbekiston geografiya jamiyati Axboroti 32 – jild 144-146 b.
3. Жақсыбеков Ә.С. Экологиялық мәдениет. Алматы, 2009. 33 б
4. Рафиков А.А. Геоэкологик муаммолар.Т.:Ўқитувчи. 1997.
5. Ходжаева Г.А., Жиёмуратова Г.Ө. География сабақларын оқытыўда өзбетинше тапсырмаларды пайдаланыўдың әҳмийети.// Илим ҳәм жәмийет, №2,2020. 66-68 б.
6. Ходжаева Г.А., Жиёмуратова Г.О. География пәни сабақларында аўызеки методтан пайдаланыўдың әҳмийети // Вестник Каракалпакского государственного университета, №3, 2021. 85-88 стр.